

"חלוצים לפני המחנה" חלוציות ואנרכיזם

דף לימוד לקראת יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל

הגבול שבין הובלת שינוי לפירוק המסגרת.

פתיחתא: רבי אומר, איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם,
כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.
(אבות ב, א)

"לא תרצח"!

בכל שנה ושנה, בהגיע יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, עלינו לפתוח במובן מאליו. רצח ראש הממשלה הוא קודם כל רצח – האסור באופן מוחלט. נטילת חיי אדם היא מהמעשים הנתעבים ביותר בתורה ובמוסר. התורה יודעת לומר לנו אמירות מורכבות - אולם ביחס לשפיכות דמים היא מוחלטת וחד משמעית: הדיבר השישי "לא תרצח"! מקביל ל"אנכי ה' אלוהיך". הרמב"ם מדגיש את הדברים בדבריו **בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פרק ז הלכה ט):**

אע"פ שיש עונות חמורין משפיכות דמים, אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים, אפילו ע"ז ואין צריך לומר עריות או חילול שבת אינן כשפיכות דמים, שאלו העונות הן מעבירות שבין אדם להקב"ה. אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חבריו, וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עון זה, ולא יצילו אותו מן הדין שני' "אדם עשוק בדם נפש וגו'". צא ולמד מאחאב עובד ע"ז, שהרי נאמר בו "רק לא היה כאחאב" וכשנסדרו עונותיו וזכויותיו לפני אלהי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כלייה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר: "ותצא הרוח ותעמוד לפני ה' זו רוח נבות" ונאמר לה תפתה וגם תוכל. והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו.

נראה שהרמב"ם מדגיש את המוחלטות שבעוון זה. כלי הרצח הוא כלי לא לגיטימי בעליל, השימוש בו מאפס את זכויותיו של האדם, ואין דבר בעולם, למעט הגנה עצמית, המצדיק שפיכות דמים. מחלוקת אידיאולוגית, עמוקה ותהומית ככל שתהיה, אינה מתירה דמו של אדם.

במשנה במסכת **סנהדרין (פ"ד משנה ה')** הדגישו חכמים את העובדה שהאדם **נברא יחידי**. האדם נברא יחידי בעולם ללמדנו "שכל המאבד נפש אחת כאילו איבד עולם מלא"¹ ועל מנת "שלא יאמר אדם - אבא גדול מאביך". אם היו נבראים כמה 'בני אדם ראשונים' היה מקום לחשוב שיש מינים שונים של בני אדם, ויש מי ששווה פחות ויש מי שווה יותר. לכך מדגישה המשנה - אין אדם ששווה יותר מחברו! אלא כולנו בני אב אחד. כשאני תופס כל אדם כשווה אלי, כשווה זכויות - הבסיס לפגיעה באחר נשללת.

באותה משנה, מיד לאחר מכן, מופיעה דרשה נוספת:

"ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומים זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר, בשבילי נברא העולם"².

האדם נברא יחידי לא רק ללמד על יסוד הנצח שלו, לא רק ללמד על מלאותו ולא רק כדי לבסס את ההכרה שכולם שווים, אלא גם **כדי לייחד כל אחד מחברו**. לכל אחד מבאי עולם יש ייחוד משל עצמו, ייחוד שברגע שנגדע אותו חלילה לא יהיה אחר כמוהו. זו אמירה מלאה הוד ופליאה: כל בני האדם שווים, כל בני אדם באו מאדם אחד ובורא אחד, אבל כל אחד ייחודי לעצמו, יש לו משמעות וערך מוסף שאין לחברו. איבוד אדם יחיד היא "איבוד עולם מלא" מכיוון שאין עוד עולם כזה, שכן הוא ייחודי. האדם הוא הרבה מעבר לאידיאולוגיה שלו, הוא "צלם אלוהים". הוא שווה אלי, יציר כפיו של הקב"ה ייחודי ומיוחד - כשאנו מסגלים לעצמנו את התפיסה הזו, גם בשעת מחלוקת קשה עם אדם אחר או עם מנהיג ציבור ומנהיג האומה, אפשרות הפגיעה בו אינה עומדת כלל על השולחן.

עבריינות אידיאולוגית – חמורה שבעתיים

רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל זעזע את אמות הסיפים של החברה הישראלית. רגילים ללמד בשיעורי אזרחות שעל אף שכל רצח הוא רצח, הרי שרצח פוליטי מסוכן וחמור מרצח רגיל. ומדוע? רצח פוליטי, הנובע מתוך מניעים אידיאולוגיים מבקש להרים יד לא רק על אדם פרטי, אלא לכוון משוואה חדשה, לפיה, לגיטימי להשפיע ולחולל שינויים במציאות החברתית, הפוליטית והמדינית באמצעות אלימות. ברגע שאמרנו את זה – הרי שכל הסדר החברתי קורס והאמנה החברתית הכרותה בין המדינה לאזרחים ובין האזרחים לבין עצמם מתפוררת.

על חומרת הפגיעה בחיי המלך או מנהיג הציבור, ניתן ללמוד מתגובתו החריפה של דוד המלך שהורה להרוג את הנער העמלקי שסייע בהמתת שאול המלך **על פי בקשתו של שאול**. **הרלב"ג (ספר שמואל ב' פרק א' פסוק י"ד)** מעלה את השאלה המתבקשת – מדוע נהג דוד כך בנער, שהרי הנער עשה זאת על פי בקשתו של שאול, ובנוסף הרי לא היו עדים למעשה אלא הנער בלבד העיד על עצמו?! וענה:

¹ כך הוא הנוסח הנכון, וכך מופיע גם ברמב"ם (ספר שופטים, הילכות סנהדרין, יב, ג): "נברא אדם יחידי בעולם, ללמד: שכל המאבד נפש אחת מן העולם - מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת בעולם - מעלין עליו כאילו קיים עולם מלא. ובכתב יד קופמן.

² משנה סנהדרין, ד, ה.

מרשיע את עצמו - והיה מפני זה פטור בדיון, הנה עשה דוד זה להוראת שעה שלא יקלו האנשים לשלוח ידם במלכות! ולזאת הסבה בעינה נזהר משלוח יד בשאול כשהיה במערה ואעפ"י שהיה (שאול) רודפו והיה מותר להרגו.

ביסוד הדברים נראה, כי הרלב"ג סובר שהגרימה למוות של מלך באיזה דרך שלא תהיה חמורה יותר מהריגת אדם. לא בגלל שחיי המלך חשובים יותר מחיי אדם מן השורה, חלילה. חיי כל אדם שווים. אלא שכנראה שלשליחת יד במלכות יש משמעויות חברתיות נוספות ומקופלות בה סכנות רבות. אם היה מדובר באדם רגיל כנראה שדוד היה מגיב אחרת. אולם על מנת להבהיר את חומרת העניין והסכנה הטמונה בו, הגיב בתקיפות ובהוראת שעה והורה להרוג את הנער העמלקי. עקרון זה – השולל את האלימות (ק"ו הרצח) ככלי לגיטימי במשחק החברתי בין בני אדם קל וחומר מול מנהיג ציבור, הוא עיקרון העל ויש לחזור ולהדגישו בכל שנה ושנה.

הובלת שינוי וסכנת שבירת המסגרות - הצבת השאלה

עצם המגמה האזרחית לכונן שינויים ולא לקבל את המציאות כפי שהיא - אינה בהכרח רעה. רוב המהפכות שאנו נהנים מפירותיהן היום, הינן מהפכות שחרגו מהסדר החברתי שהיה מקובל או מהנורמה שהנהיגה המדינה או החברה באותם ימים. מהפכות חברתיות, פוליטיות ודתיות, תמיד מערערות את המצב הקיים. מהפכות מבקשות לקרוא תיגר בצורה זו או אחרת וחותרות לפעולה ולשינוי מלמטה. בהסטוריה הקרובה שלנו (יחסית), התנועה הציונית היא דוגמה לתנועה שביקשה לחולל שינוי במציאות על ידי שקראה עליה תיגר. הציונות ערערה על המוסכמות הפנימיות בעולם היהודי בגלות כמו גם על המוסכמה של אויבי ישראל שחיי העם היהודי הם הפקר ומרמס לכל רגל. ואולם, איננו מדברים רק על מהפכות גדולות, לפעמים שינוי במציאות נובע ממעשה בודד או מתנועה שאין בכוונתה לחולל מהפכה, אלא למלא חלל, לתקן משהו במציאות הפצועה. תנועות רבות כאלו יש בישראל הפועלות בכל יום בשדות עשייה שונים ומגוונים: בתחומי החינוך, הבריאות, התחבורה, הרווחה, הדת, החוק והמשפט ועוד ועוד (פעמים רבות הן מופיעות כחלק מפעילות של מה שמכונה "מגזר שלישי": עמותות, תנועות, התארגנויות וכו'). יחד עם זאת, לא כל שינוי או השפעה על החברה היא חיובית וזה לעומת זה עשה האדם. החברה הישראלית ידעה להצמיח מעצמה גם פורצי דרך שחוללו אסון – במעשה אחד או בהתארגנות שלמה. הדוג' של רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל הוא דוגמה מובהקת לאדם בודד³ שפעל מטעם עצמו וביקש לחולל שינוי במציאות הפוליטית על ידי שבירת הנורמה, החוק, האמון והמוסר.

והנה שאלה טובה: מתי היחלצות לפני המחנה, לפני הנורמה המקובלת היא ראויה ונכונה, ומתי היא הרסנית ומסוכנת?
האם יש אמות מידה או שאלות שאנו יכולים להציב אותן בכדי לבחון את השאלה הזו?

³ אנו מודעים לכך שמשפט זה שנוי במחלוקת בחלקים מסויימים בציבור, ועדיין אנו כותבים כך ומבלי להתעלם מהאווירה הציבורית המורעלת ששררה אז.

נפנה למקורותינו ונלמד מתוך 3 דמויות שיצאו נגד המציאות והובילו לשינוי:

הערה חשובה:

בראשית הדברים חשוב לומר שהשאלה שאנו מציבים כאן בדבר הגבול בין הובל שינוי לבין שבירת המסגרות עסוקה במישורים שאינם מתקרבים כלל לשפיכות דמים. הדמויות מהן נבקש ללמוד, יתרו ונחשון בן עמינדב, לא התקרבו כלל לעוון החמור של שפיכות דמים. אולם הם מאפשרים לנו הצצה עקרונית לסוגיה החשובה הזו העוסקת בשאלה: כיצד מובילים שינוי, כיצד לוקחים יוזמה מבלי ליצור חורבן והרס ח"ו?

דמותו של נחשון בן עמינדב וים סוף

הראשונה היא דמותו של נחשון בן עמינדב. הגמרא במסכת סוטה מתארת את ההתרחשויות על שפת ים סוף רגע אחד לפני קריעתו, ומספרת לנו:

"אמר לו (לרבי מאיר) רבי יהודה [...] לא כך היה מעשה, אלא זה אומר **אין אני** יורד תחילה לים וזה אומר **אין אני** יורד תחילה לים. מתוך שהיו עומדין ונוטלין עצה אלו באלו, קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחילה" (בבלי סוטה ל"ז ע"ב - ל"ז ע"א).

נחשון מזהה שאין מנהיגות, שאין הובלה אקטיבית, ויותר מזה הוא מזהה שאין מי שנענה לקריאתו של הקב"ה "מה תצעק אליי דבר אל בני ישראל ויסעו" (שמות יד, טו). נחשון מזהה את הסירוב ליטול יוזמה, את החשש ואת הפחד המקפאים את ההיענות לאתגר. בנקודה משברית זו מקבל נחשון, אחד מראשי השבטים, החלטה לעשות מעשה על אף שלא התבקש - והוא כידוע קופץ ראשון. נחשון לא מבקש לעצמו שלטון או שררה, הוא לא דורש את החלפתו של משה וגם לא מעוניין במינוי בעקבות מעשיו, הוא זיהה צורך ופעל בשבילו רק בשביל לסייע לעם בשעתו הקשה.

נחשון מזהה כאמור קושי בקרב העם וההנהגה. בקרב העם "היו עומדים ונוטלים עצה אלו באלו" מדברים אבל לא מעיזים. אולם כנראה שהקושי והמשבר היה גם בקרב ההנהגה: הרגעים הם רגעי אימה ומהומה. הים סוגר מהצד האחד והמצרים עומדים עליהם לכלותם מהצד השני. משה ואהרן לא מצליחים ברגע המשבר הזה להשרות רוגע על העם ובתוך כל המהומה הזו נחשון לוקח יוזמה וקופץ לים. היחלצותו של נחשון לפני המחנה הייתה קודם כל משום **שזיהה קושי, זיהה כאב במציאות שיש לתת לו מענה**.

אולם דבר נוסף יש כאן - המעשה של נחשון הוא לקיחת אחריות אישית שתשפיע אמנם על הציבור אבל קפיצתו אל תוך הים סיכנה אותו בלבד. אולי כאן מסומן בפנינו העיקרון הראשון - היחלצות לפני המחנה **לא יכולה לבוא על ידי פגיעה באחר של בחר בכך**. כמובן כל מעשה של שינוי עלול גם לסכן, אולם השאלה האם הפעולה מסכנת באופן ישיר את הציבור או פרטים בתוכו היא שאלה קריטית וחשובה. אם היחלצותו של אדם מעבר לחוק למען מטרה חשובה כרוכה בפגיעה אקטיבית מודעת של היוזם באחר - **הרי שיש בכך כדי להדליק נורה אדומה בוהקת שמא המעשה אינו לגיטימי**. כמובן שיש צורך לפעול בשיקול דעת וגם את 'העצמי' ראוי שלא לסכן יתר על המידה.

קרח – ערעור סמכות ההנהגה

קרח מזהה בעיה בשדרת המנהיגות כמו שהוא מבין אותה, הוא חושב שהמציאות צריכה להתנהל אחרת. הביקורת של קרח היא על המנהיגות ואולי אף על המסגרת כולה: **"כל העדה כולם קדושים ומדוע תתנשאו מעל קהל ה'?"** (במדבר ט"ז ג'). אולם קרח לא בא בפני משה בעניין מסוים הזקק תיקון, אלא מבקש "לשבור את הכלים" של המסגרת עצמה. קרח מבקש ליצור משוואה חדשה בה "כולם שווים" אין היררכייה בציבור ובהנהגה, במציאות כזו אין שום יכולת להנהיג ולהוביל. בניגוד לנחשון שהבין את מקומו ודווקא משם הוא הצליח לייצר שינוי באותו רגע ולדורות, קרח העדיף לנסות להעלות את העם כולו לשדרת ההנהגה - דבר שכל שיטה דמוקרטית בעולם הייתה דוחה על הסף. המשמעות הפשוטה של חתירה למציאות בה כולם מנהיגים ואין שרשרת פיקוד, זהה למציאות בה אין מנהיגים בכלל, כלומר אנרכיה.

העיקרון הנלמד מקרח הוא - שהיחלצות לפני המחנה אינה יכולה לבקש את ריסוק המסגרת של המחנה. המסגרת היא הדבר החשוב ביותר המשמר את המחנה. לפעמים יש כללים, חוקים ונורמות המחייבות שינוי. אולם מעשים שעלולים לפורר את המסגרת עצמה וכך גם את המחנה מבפנים, הרי שהם מסוכנים וחוצים את הקו האדום הלא לגיטימי. קרח יכול היה להגיע בפני משה ולטעון בפניו טענות קשות, הוא היה יכול להציע לו תוכנית לפעולה כיצד לתקן כשלים, אולם במקום זאת הוא בחר בדרך שלא משאירה כל מקום למערכת ממלכתית המשמרת את הציבור. תפיסה ולפיה "כולם קדושים", כולם צודקים וכולם יכולים להביא את צדקתם לידי ביטוי אינה יכולה להיות פילוסופיה לניהול תקין של חברה. במובן הזה העונש בו נענש קרח דומה מאוד למה שניסה לעשות לעם ישראל במדבר, לאמור, כשם שמניסה קרח לשמוט את הקרקע מתחת לרגלי האומה כך נשמטה הקרקע תחת רגליו ובלעה אותו.

יתרו – הובלה לשיתוף פעולה ושותפות באחריות

כדי להבין טוב יותר את תפיסתו הבעייתית של קרח ניגע מעט בדמותו של יתרו חותן משה. רגע לפני קבלת התורה, רגע לפני שעם ישראל נכנס אל תוך מערכת החוקים המחייבת, מוצא יתרו את משה חותנו, שהוא קורס תחת העומס, שנטל ההנהגה "גדול עליו":

"יג ויהי, ממוחרת, ויישב משה, לשפוט את-העם; ויעמוד העם על-משה, מן-הבוקר עד-הערב. יד וירא חותן משה, את כל-אשר-הוא עושה לעם; ויאמר, מה-הדבר הזה אשר אתה עושה לעם מדוע אתה יושב לבדך, וכל-העם ניצב עליך מן-בוקר עד-ערב. טו ויאמר משה, לחותנו: כי-יבוא אליי העם, לדרוש א-לוהים. טז כי-יהיה להם דבר, בא אליי, ושפטתי, בין איש ובין ריעהו; והודעתי את-חוקי הא-לוהים, ואת-תורותיו." (שמות י"ח)

יתרו עומד כנגד משה וטוען כלפיו בחריפות: **"לא טוב הדבר אשר אתה עושה: נבול תיבול גם אתה גם העם הזה אשר עימך: כי כבד ממך הדבר, לא תוכל עשוהו לבדך"** (שם פס' יז-יח). יתרו מערער על האופן והדרך שבו מנהל משה את הציבור. אין זו טענה נקודתית זניחה, אלא טענה על שיטת המשפט הראויה. הרגע הזה יכול היה לגרום למשה לוותר על מקומו או להתעקש שהוא מסוגל, אבל משה מעדיף לקבל את עצתו של יתרו ולהיעזר בעם עצמו - למצוא בין האנשים את ישרי הדרך והדעת שרוצים להיות שותפים, מי בסיוע קטן דוגמת שרי העשרות, ומי בסמכות ואחריות גדולות יותר כ"שרי המאות והאלפים". שיתוף הפעולה הזה בין משה לציבור הוא היוצר את האפשרות של יתרו לברך "וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום". היוזמה של יתרו אינה "ניטלת בכוח", יתרו אינו מנסה לבצע מהפכה ללא הסכמת משה, הוא מניח הצעה מתוך רצון

להיטיב את עבודת הקודש של משה. מכאן הדרך לשיתוף פעולה סלולה. יתרו מבקש לשתף פעולה עם משה ומשה משיב בשיתוף הציבור.

מכל האמור עולה העיקרון, שהיוזמה המגיעה מלמטה, מתוך מחשבה ורגישות למציאות, היא מבורכת ונכונה ובלבד שהיא מבקשת לטייב את הפעולה של המערכת הממלכתית ולשתף עמה פעולה. אולם, ברגע שהיא מבקשת לרסק את סמכותה של ה"ממלכה", של המסגרת, של המערכת כולה, הרי שהיא הופכת לנטל.

את העקרונות הללו אפשר ואף מתחייב להכיל גם במציאות חיינו שלנו היום במדינת ישראל. במשטר הדמוקרטי קיימים ארגוני מגזר שלישי, המבקשים לפעול אל מחוץ למגזר הציבורי ולהשפיע מבחוץ על החברה.⁴ תנועות רבות וגופים רבים נחלצים לא פעם לפני המחנה, בפני רשויות המדינה ומבקשים לחולל תיקון, למלא ואקום, למחות על עוולה, להשפיע על מהלכים ציבוריים ועוד. היחלצות לפני המחנה חייבת לקחת בחשבון את שני עקרונות היסוד: הימנעות מפגיעה מודעות ומכוונת באחר שאינו רוצה בכך ופעולה שמבקשת לשתף פעולה עם המסגרת, המערכת והממלכה על מנת להיטיב לציבור. כל ניסיון לצאת חלוץ לפני המחנה ללא שני עקרונות היסוד הללו עלול להביא עמו חורבן והרס.

שלוש דמויות משנות מציאות - שלושה מודלים לפעולה.

האם ניתן לתעדף מה נכון יותר ומה פחות?

מה מידת ההשפעה שיש לסיכון העצמי/ סיכון האחר/ פגיעה עד לכדי רצח, בתעדוף זה?

האם ההעדפה זו משתנה אל מול מציאות של מדינה וחברה יהודית-דמוקרטית?

בחזרה לימי רצח רות"מ יצחק רבין ז"ל

רצח ראש הממשלה רבין ז"ל בוצע ללא ספק מתוך ניסיון נואל לצאת חלוץ לפני המחנה. לא ננסה להוכיח כאן שרצח ראש הממשלה הוא מעשה נפשע ובלתי נסלח, דבר זה ברור וזועק בקול. כל ניסיון שלנו להוכיח זאת יוריד מחומרת העוול והפשע הנוראים והאיומים ההם.

אולם מן הראוי לראות כיצד הגיבה החברה הישראלית לרצח. החברה הישראלית לא התפרקה, למרות שהיה חשש שאכן כך יקרה.

הניסיון לפגוע בכללי המשחק של מדינת ישראל, לערער על המסגרת, על הלכידות החברתית ועל התפיסה שמחלוקות פותרים באמצעות מנגנונים אלימים - לא צלח לשמחת כולנו וטוב שכך. בפועל נראה כי החברה הישראלית הצמיחה לאחר הרצח ארגוני מגזר שלישי רבים שעסקו באופן ישיר בניסיון להביא ללמידה וקירוב שפות בין המחנות השונים שבה. קמו ארגונים בשטח שבחרו לעמול על השיח המשותף בין החברה הישראלית ומקורות ישראל וארון הספרים היהודי כולו. ארגונים אלו פעלו ועדיין פועלים בשיתוף פעולה מלא עם 'הממלכה' (המדינה) לטובת אזרחי ישראל כולם ולטובת חברה המסוגלת לחיות יחד גם בתוך השסעים. בימים אלו, ימי מגיפה ושבר חברתי מן הקשים שידעה החברה הישראלית, שבר המאיים על הבריאות על הכלכלה אולם יותר מכל מאיים לרסק את האמון של הציבור במוסדות השלטון, של מחנות הציבור הישראלי אלו באלו - רצוי שנלמד ונאמץ משהו מהימים הקשים ההם. הימים שקדמו ותגובת הימים שבאו עלינו לאחר סתיו 1995.

⁴ ניסן לימור ובנימין גרוס, **אחריותם הציבורית של ארגוני המגזר הציבורי בישראל. מתוך: אחריות ציבורית בישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד - המרכז לאתיקה בירושלים:** "מקומם של ארגוני המגזר השלישי, נמצא במרחב הציבורי בתפר שבין המדינה לאזרח, ובין הציבורי-כללי לבין הפרטי. [...] עליהם לפעול במרחב הציבורי ולהשמיע קול מחאה, אם וכאשר הם נדרשים. נתיב פעולתם בשביל הצר שבין הפוליטי, הציבורי והפרטי במתחם החוק ועל קו גבולותיו"

